

FINÁCZY ERNŐ.

„Köszönöm“, volt az utolsó szava és azzal csendesen eltávozott körünkéből. S mintha ezzel a legemberibb szóval egész itt-létének értelmét mondta volna ki. Hálát az életért, amely egész és teljes élet lehetett, a hitért minden nagyban és nemesben, amely sohasem hagyta el és az utolsó pillanatig tiszta, töretlen fényű látásért, amelyet nem kavartak fel soha türelmetlen, ösztönös, lappangó indulatok. Mintha a nagy Ismeretlen közeledtekor még utóljára, búcsúzva magához ölelte volna az Életet: Köszönöm, hogy sokat adott nekem és hogy én is mindent oda-adhattam. Köszönöm, hogy megismerttetted velem a mértékedet, hogy láthattam benned a szellem hatalmát és a megfélemezhetőség megszépítő nyugalmát. Köszönöm, hogy válságaimat tudatos munkával győzhettem le s hogy épp ezért nem vontak keserű barázdát lelkem képére és nem tettek időnek előtte fáradttá. Köszönöm, hogy a szenvedéstől sem kíméltél meg, mert ezzel is erősödhettem. De most már elég volt. Most úgy érzem, már befejeztem. S a köszönet szavával ajkán, szembefordult a nagy Ismeretlennel.

Fináczy Ernő halálában is arról tett tanúbizonyságot, ami egész életében volt: humanista lélek a szó tiszta, hamisítatlan értelmében. Nem hiába az antik szellem alkotásain nőtt nagyra és rajta ébredt hivatása tudatára is. A klasszikus antikvitás tisztelete adta meg életformájának veretét; lelke már ifjúkorában annyira teleszívódott Hellasz és Róma örökével, annyira a klasszikus minták szemléletében élt és ítélte, hogy a későbbi években is, amikor érdeklődése mind újabb és szélesebb köröket ívelt át és egészen modern, „nem-antik“ beállítást kívánt tőle, fenn-tartotta, habitusból fenn *kellett* tartania vele ezt a szellemi vendégbarátságot. Korántsem vélte a klasszikus kultúrát az emberi szellem végső, legteljesebb megvalósulásának; azonban egész élet- és emberszemlélete, főleg pedig személyes ethosza rajta vált lényegessé. Ezért volt igazán humanista. Fogékony minden emberi iránt, elfogulatlan és világos látású elme, átfogó és mégis mérsékelt. Innen eredt belső életének és tudományos tevékenységének egészen magábanálló, szerencsés egyöntetűsége. Kiegyensúlyozott volt a befogadásban, a feldolgozásban és a kifejezésben egyaránt, s nem kereste ezt az egyensúlyt, mert már eleve megvolt benne: csak a formát kellett keresnie, amelyben kinyilváníthatta. Valóban az antik *μηδὲν ἄγαν* szelleme hatotta át. Minden szertelentől és szélsőségestől visszahőkölt, tartózkodott

attól, hogy a sejtelmeset újjal érintse és bizalmatlanul tekintett a vak-ösztönös őserőkre: nem az éj, hanem a világos horizont, nem a feszültség, hanem a harmónia, nem az elragadtatás, hanem a tudatosság volt számára az élet és a lélek igazi képe. Lehetek, akiknek ezzel a magatartásával talán kissé hűvösnek és kimértnek látszott, de viszont kétségtelen, hogy éppen ez a meggondoltsága biztosította fölényét a tudományos életben és készítette előtte meghajlásra azokat is, akikben más lelki adottság lakozott. Az igazi humanista sohasem közvetlen; sokkal férfiasabb és reflektáltabb, sokkal inkább megköti a hagyományos tartalmak, semhogy az lehessen: gazdagsága érett voltában, nem pedig a friss előretörésben rejlik; a bensőség túláradását ezért egy kissé mindig barbárnak érzi. Már maga az antik életmagatartás, a plaszticitásra való törekvésével, a közvetlenségnek erről a hiányáról tanúskodik s ez jellemző a humanizmus mozgalmának nagy protagonistáira is, kiváltképen Erasmusra, akinek szellemi alkatával Fináczy egyébként is sok rokonságot mutat. Az ő életformája is határozottan az elvi belátás jegyében alakult ki, tehát elképzelő erejét az igazságkeresés szolgálatába állította s így amit amabban szükségkép vesztett, azzal emitt az igazolás lehetősége kárpótolta. Mégsem tiszta teoretikus elme, mert az elvontságoktól idegenkedik s ezzel szemben az ízlés, a szép forma és hajlékony kifejezés határtalan tisztelője: a „culture littéraire“-ért egész életében lelkesedett. Ugyanakkor azonban hatalmas szervező erő él benne: nemcsak szemlél és kifejez, hanem alakítani is vágyik, az elvi rendet valóságrenddé akarja átváltoztatni. Ezért a tanári működést még úgyszólván pályája kezdetén felcseréli a hivatalnokival, ahol erre a szervező tevékenységre szélesebb tere nyílik és később, mint tudós, nemcsak alakítja az egész magyar pedagógiai életet, nemcsak irányítólag vesz részt a tanügyi reformokban, hanem még élete alkonyán is erről a gyakorlati szervező készségről tesz tanúságot, amikor tervet dolgoz ki a tanügyi közigazgatás átszervezéséről. Tehát valóban sokoldalú és mégis egyénisége egységével mindent egységben átfogó szellem. De éppen lelki alkatának ennél az összetettségénél fogva itt bizonyos nehézségekkel kell megküzdenie. A humanista lélek kétségkívül nemcsak felismer és kifejez, hanem egyszersmind bele kíván nyúlni a dolgok folyásába, hatni akar. Amíg ezt a szervezet formáiban, tehát úgyszólván személytelenül teszi, addig ez a hatás valóban messze szétágazó, tehát szolidaritást teremt, amely azonban mindig elvi belátásra támaszkodik. Nehezebb a helyzet, ahol közvetlen személyes hatásról van szó. Az ilyen természetű hatás már beleavatkozást jelent a más lelkiségébe, egy kissé tehát mindig „lázítás“. A humanista lelkülettől azonban semmi sem áll távolabb, mint éppen ez a lelki fellázítás. Ezért oly nehéz mindenkor az ő számára a széleskörű személyes hatás: ehhez az volna szükséges, hogy kilépjen önmagából, hogy hűtlen legyen énjéhez. Holott a humanista éppen és csakis ezzel a zárt énjével

tud és akar hatást gyakorolni, amit azonban kellőképpen csak akkor érhetne el, ha mindenki, akihez szól, hasonló lelkiülettel közelednék feléje. Ezért csak két út marad itt számára nyitva: a példaként való élet és a tárgyi alapon nyugvó kapcsolatkérés. Fináczy mindkét utat valóban eszményi magasságban járta előttünk. Feddhetetlen jellem volt, erkölcsi tekintetben nem ismerte a tapogatózást vagy éppen megalkuvást s ennek az erkölcsiségnek mégsem volt leigázó jellege, nem kategorikus imperatívusz volt, hanem csak szelíd és biztató felszólítás: így látom én helyesnek az életet, ha neked is úgy tetszik, kövess benne, de mindenesetre és elsősorban kövesd a magad daimonionját. Épp ezért mindig csak tárgyi irányban igyekezett meggyőződésközösséget létrehozni, az elvekben való találkozás, a személyfeletti való hit, nem pedig a pusztán személyes rokonszeu vagy a lelki közelségvágy volt az ő pedagógiai erőszának jellemző indítéka. Az érzelmi határozmányokat korántsem tekintette azért merő idoláknak, sőt egész lélekből vallotta, hogy igazi megértés nincs szeretet nélkül. De éppen azért, mert megértő volt, óvakodott attól, hogy a személyes hatásban az érzelmi motívumok előtérbe tolokodjanak s ebben is csak a humanizmus nagy hagyományainak volt folytatója.

Mindez megfoghatóvá teszi, hogy mért vonzódott Fináczy különösebben az első humanizmushoz. Nem véletlen vagy csak pillanatnyi ihlet eredménye, hogy a legjobb sorokat éppen erről az első humanizmusról írta, Petrarcaról, Castiglionéről, Mátyásról és I. Ferencről, Erasmusról és a humanizmus térfoglalásáról a német egyetemeken. Ezzel szemben a neohumanizmusért már csak mérsékelten lelkesedett. Talán ösztönösen megérezte benne valami fellengősséget és feszültséget, ami tőle magától annyira idegen volt, míg amannak minden megnyilatkozásában az öntudatraébredés örömét élte át s bizonytalansággal az antikvitással is közvetlenebb, elsődlegesebb viszonyban állónak találta. A neohumanisták nagy metafizikai szomjúsága kétségkívül hiányzott belőle, inkább fennkölt etikai felfogásukkal rokonszenvezett: a Herder—Schiller—Humboldt-féle művelődéseszményt is kiváltóképpen erről az etikai oldaláról méltányolta, viszont a Hölderlin vagy a romantikusok esztétikai humanizmusával már kevés érzelmi kapcsolatot táplált.

Innen érthető meg vonzódása a herbarti pedagógiához, ami egész életműkáján oly mély és jellemző nyomokat hagyott. Azt fogta meg éppen Herbartban, ami az ő önnön életformájának legmegfelelőbb volt: a leszűrt, a személyes élményből fogalmivá tett neohumanizmust. Herbart viszonya a neohumanizmushoz közismert. Bár nem tartozott a mozgalom szorosan vett hívei sorába, hatása elöl mégsem zárkozható el: egész rendszere, legfőként azonban a nevelő oktatás eszméje és a sokoldalú érdeklődés tana, továbbá a történeti és irodalmi oktatás nevelő értékéről vallott felfogása erről tanúskodnak. Ritkábban szoktak azonban emlékezni azokra a közös gyökerekre, amelyek Her-

bartot és a neohumanizmust egyformán az angol morálfilozófiához fűzik, főleg Shaftesburyhez, aki nem csupán a neohumanistákat segítette az önmagukra-eszmélésben, hanem nélküle bizonyosan Herbart sem jutott volna el esztétikába oltott etikájához s ennek alapján nevelésemellete legsarkalatosabb elvének, az erkölcsi célgondolatnak megfogalmazásához. Mert ha az „erkölcsi jellemzilárdság” eszményét el is fődik nála racionális rétegek (s legtöbb követője csakis ezeket látta), mégis ahogy az emberben a sokoldalú érdeklődéssel szövődve megvalósul, félreérthetetlenül a tökéletesség vonását hordozza, amely önkénytelenül „tetszik”, vagy ahogy Shaftesbury vélte: úgy szemléltethető, mint a műalkotás, mert benne a mindenség harmóniája alakul ki s egyben ennek összefüggő rendjébe is tagozódik.

Amikor tehát Fináczy még ifjúkorában a herbarti pedagógiához csatlakozott, akkor nem csupán a kor irányát követte, amely akkoriban úgyszólván egészen ennek a mozgalomnak a jegyében állt, hanem ezzel egyszersmind olyan elveknek hódolt, amelyek nagyon régi multra tekintettek vissza s a maga szemlémi irányának is megfeleltek. Mert ha a herbarti pedagógiának két legsarkalatosabb elvét, a sokoldalú érdeklődést és az erkölcsi jellemzilárdságot a maguk egymásravezésében közelebről tekintjük, felfedezhetjük benne a régi kalokagathia eszményét, kétségkívül szemléletes jellegéből kivetkőztetve, inkább fogalmi és kissé elvont köntösben, azonban tisztán és hibátlanul. A humanista lélek szemléletmódja érvényesült tehát, amikor Fináczy ehhez a rendszerhez szegődött és ez teszi érthetővé, hogy hozzá — vagy legalább is az alapokhoz — mindvégig hű maradhatott. Mert egyébként éleslátása hamar felismeri a herbartizmus avult vagy avulásra ítélt elemeit. Ezért csak azt tartja meg belőle, ami a humanisztikus hagyománnyal is megegyezett: az erkölcsi célkitűzést és ennek alapján a nevelő oktatás fogalmát sajátos céljával, a sokoldalú érdeklődéssel, továbbá az alaki és tárgyi képzés egyensúlyának elvét, általában a tanterv elvi követelményeit és mindezekkel kapcsolatban azt a belátást, hogy a pedagógia mint elmélet csakis filozófiai keretben, vagyis deduktíve fejthető ki. Azonban már a tantervelméleti kérdéseknél — nyilván a legkiválóbb herbartianus, Willmann hatása alatt — egy olyan szempontot juttat előtérbe, amely ismét sokkal mélyebbről érvényesíti a humanisztikus gondolatot, mintsem az eredetileg magánál Herbartnál kifejezésre jutott: tudniillik az egész műveltséget történetileg értékeli és ezzel a művelődést mint az egyén történetivé válását, a történetiségbe való beletagolódását fogja fel. Ennek a történeti szempontnak átfogó és következtetes alkalmazásával Fináczy is elejti a herbarti mechanisztikus elvet, amely a művelődési anyag kiszemelésében és csoportosításában kizárólag az érdeklődés egyensúlyának biztosítására van tekintettel, s helyébe hozza az igazi humanista felfogásnak megfelelőt: az organikusat. Miként a történeti kultúra szerves fejlődés eredménye, azonképen az egyéni művelő-

désnek is, mint ebbe a történeti adottságba való belenövekedésnek, szervesen, tehát úgyszólván az entelechia módjára kell végbemennie. S mivel minden szerves fejlődés az alany—tárgyviszony értelmében határozódik meg, azért a művelődési folyamatban is a tárgyat, vagyis a történeti produktumot mindig az alany, vagyis a befogadó lelkiség viszonylatában kell tekinteni. Ez az alanyi és tárgyi szempont, vagy ahogy Fináczy nevezi: a lélekművelő és az értékbeli, a fejlődési és a strukturális határozza meg a művelődési javak kiszemelését, tagolását és kapcsolatait. De ez érvényesül a módszer terén is, ahol Fináczy megtartja ugyan Herbart terminológiáját, azonban lényegében már messze eltávolodik tőle, amikor a művelődés menetét az önkifejlés (úgy is mondhatnók: tárgyrairányulás) formáihoz köti. S e tekintetben ismét az organikus felfogás legnagyobb mestérének, Aristotelesnek nyomdokait követi. Mert a figyelem—megértés—gyakorlás hármas aktusában, ahogyan a herbarti, kissé merev és mindenestre erősen intellektualisztikus „fokozatokat“ átértelmezi, félreismerhetetlen az aristotelesi *αὐθρησις* — *νοῦς* — *ἔργον* hármas lelki tevékenysége. S hasonlóképen az erkölcsi képzés terén is az aristotelesi organikus gondolatot szólaltatja meg, amikor azt vallja, hogy gyakorlással kell az adottságot belátásossá, tudatossá tenni. Ez ismét tipikusan antik, a humanista lelkülethez illő felfogás. Ebből világlik ki egyszersmind, hogy miért nem lehetett Fináczy az „élménypedagógiának“ vagy az „alkotó munka“ jelszavával induló mozgalomnak híve. Éppen humanista voltánál fogva, vagyis mert szerves kategóriákban gondolkodott, mert az alany—tárgy viszonylatában tekintette a kérdéseket, nem szegődhetett sem az impresszionizmus, sem az expresszionizmus pedagógiája mellé, hanem a szélsőségeket itt is áthidalni, tehát a lelkiséget megkötni, viszont a tárgyi tartalmakat formába oldani törekedett.

A történetiség azonban nemcsak elv, amely elmúlt nemzedékek alkotásainak értékelése alapján a jelen kultúrájának megértését akarja elősegíteni. A történetinek ez a pusztán elvi felfogása még akár a doktrinerizmussal is összeférhetne. Az igazi történetiség egyúttal a mult szemléletét is jelenti, a mult életnyilvánulásainak nyomonkövetését, tehát megértését annak, hogy az, ami lett, miként és miért lett azzá. Vagy más szóval: történeti *kultúrértékelés* nincs történeti *életsszemlélet* nélkül. Ennek felismerése, a történeti folytonosságnak nemcsak a hangsúlyozása, hanem tényleges felkutatása és feltárása tette Fináczyt — ahogy Kornis Gyula szépen mondta róla — a nevelés multjának legnagyobb magyar bűvárává. Humanizmusából természetsszerűleg folyt az ő nagy áhítata a történeti mult valóságával szemben. Önnön testén és lelkén tapasztalta, hogy mily nehéz és fáradságos az út, amely a forma felé vezet, mennyi vívódás, mennyi kemény munka és önfegyelmelés az ára a humanus kiműveltségnek: ezért mindenkifelett tisztelte azt, ami létrejött, de tisztelte azt a lelkiséget is, amely a küszködés köz-

ben szólalt meg. Ebből magyarázható történetírásának két alapvető vonása: a reális látás és a sajátosan tömörítő előadás. Minden korhoz és jelenséghez elfogulatlanul közeledik, lelkét minél érzékenyebb és átfogóbb szenzóriummá igyekszik kifejleszteni, hogy minél teljesebben hálózza be mindazt, ami emberi, mégpedig lehetőleg tisztán, a maga tárgyi adottságában, úgy, amint van, tehát nem bírálva vagy értékelve, hanem megértőleg és türelemmel. A történelmet valóban írja és nem szerkeszti. Ezért volt mindenkor a legfontosabb módszeres követelménye az eredeti forrásokra való visszanyúlás; amit nem tudott hitelesen igazolni, azt, ha mégannyira megkönnyítette volna is számára a kor arculatának egységes rajzát, inkább kirekesztette tárgyalásából. De ahol egy forrást megszólaltatott, ott a saját lelke is együtthangzott vele; ezért tudta néhány vonásban korok és egyéniségek, intézmények és mozgalmak szellemét a maguk életteljességében elénk idézni. S ezzel függ össze történetiszemléletének másik jellemző vonása is: nagyszerű tömörítő képessége. Nem a nyelvi kifejezés tömörségére kell itt gondolnunk — bár közismerten elsőrangú stilszta volt, még abból az iskolából, amely Arany Jánoson tanult —, hanem kiváltképen a jelenségek összelátására, egymást támogató rekonstrukciójára. Képzeletét itt engedte szabadon érvényesülni. A szinte töprengő lelkiismeretességet, amellyel a legapróbb adatnak is utánajárt, egy mindenkor az összefüggéseket látó, a dolgok közt mindenütt vonatkozásokat felkereső szellem hordozta, aki az egyes szálakat fölüeny erővel csomózta megfelelő egységbe. Tudatos művész volt, mert részletekből épített, de az egészről látott és éppen ezért mindig csak a lényegeset látta. Innen viszont interpretációjának biztonsága és meggyőző volta. Nem árnyak között élt, hanem igazi humanistához méltón a multat szinte újból érzékelhető rendezett világgá formálta önmaga számára és a mi számunkra is.

Aki ennek a multnak asphodelos-mezőit mindig oly örömmel járt, immár maga is átlépett azon a mesgén, amely az árnyak honába vezet. A humanista szív azonban hiába dobogott, ha mi nem tanultuk volna meg tőle, hogy valahányszor emlékezünk rá, ne árnyként lássuk őt, hanem mindig a maga egész, szép, életteljes valóságában. Hóolvadás után, amikor a barna földben már feszül az újraszülető élet, kísértük utolsó útjára. Mintha már ebben is nagy szimbolum volna. A nagy Akarat, amelynek végzésébe mi belátni nem tudunk, elszólította őt innen; a humanista léleknek át kellett még élnie a humanumnak végső kihangzását: az elmúlást. De szelleme él sok szívben, mint barna földben, hogy újra kihajtsjon.

PROHÁSZKA LAJOS.